

Gamla Finland och paradigmskiftet i historieforskningen

För ett tjugotal år sedan framförde akademiker Eino Jutikkala, den finländska historieforskningens ”grand old man”, för mig sin uppfattning om donationsgodsen i Gamla Finland. Hans ord har stannat i mitt minne och har haft ett stort inflytande på min senare forskarbana. Jag fick nämligen ta del av hans synpunkter bara ett tiotal minuter innan min doktorsdisputation skulle inledas den 20 september 1997 vid Helsingfors universitets filosofiska fakultet, historisk-filologiska sektionen. Min avhandling om donationsgodsen i Gamla Finland 1710–1826 hade publicerats som en monografi i Finska Historiska Samfundets *Bibliotheca Historica*-serie.¹ Tillsammans med min opponent docent Eljas Orrman väntade jag i lärarnas tidningsrum i huvudbyggnadens ”gamla sida” på att disputationen skulle börja. Då infann sig akademiker Jutikkala och inledde ett samtal med opponenter om avhandlingens ämnesområde. Enligt honom hade jag framlagt föga överlagda påståenden om donationsgodsens jordbesittning och om den ryska bakgrunden för böndernas beskattning. Dessutom ansåg han att jag i onödigt stränga ordalag hade kritiserat den tidigare forskningen om donationsgodsväsendet.

Jutikkalas synpunkter var tungt vägande. Tillsammans med Erkki K. Osmonsalo hade han redogjort för sin egen tolkning av donationsgodsväsendet i *Suomen historian käsikirja* 1949. Jutikkala och Osmonsalo hade betonat hur svårt den finska bondebefolkningen, som var van vid ”västerländska förhållanden”, hade haft att anpassa sig och hur detta ledde till konflikter med tjänstemännen och donatorierna som förträdde andra rättsuppfattningar. Enligt författarna var det viktigaste emellertid att invånarna i Gamla Finland hade fått en ny uppgift. På 1600-talet hade ingermanländarna haft till uppgift att skydda Finland

1. Jyrki Paaskoski, *Vanhan Suomen lahjoitusmaat 1710–1826*, *Bibliotheca Historica* 24 (Helsingfors 1997).

från ryskt inflytande, men efter fredssluten i Nystad och Åbo hade detta uppdrag övergått till den finska befolkningen i Viborgs län.²

Det ryska donationsväsendet ledde enligt Jutikkala och Osmonsalo till utarmning, och även om 1728 års skatterevision fastställde donationsböndernas skatter och dagsverken på en mycket moderat nivå blev läget inte bättre. Donationsgodsens hänsynslösa fogdar utövade fortfarande olika slag av godtycke och förtryck. På 1700-talet försökte donationsgodsens innehavare, donatorierna, på alla tänkbara sätt öka sina inkomster från godsen. De skattehöjningar som donatorierna införde ledde till att bönderna pauperiserades och deras ställning försämrades så att de omkring 1800 ”[...] bands vid torvan och en livegenskap enligt rysk förebild började ta form”.³

I *Suomen talonpojan historia (Bonden i Finland genom tiderna)* (2. upplagan 1958) daterade Jutikkala vändpunkten i donationsgodssystemet till 1780- och 1790-talen. Då genomfördes Katarina II:s förvaltningsreform (1784) och utskrivningar infördes (1797). För donationsbönderna innebar de flyttningsförbud som myndigheterna införde 1783 och 1798 samt det s.k. Taubila-kontraktet och dess utdragna och motstridiga behandling i olika förvaltnings- och rättsinstanser en försämring av förhållandena. För bönderna blev läget allt farligare, därför att de ryska myndigheterna enligt Jutikkala inte kände till de svenska lagarna och normerna, vilket ledde till att rysk praxis och ryska rättsuppfattningar vann insteg.⁴ I det finska folkets historia var Gamla Finlands tid enbart ett mellanskede, en parentes som till all lycka avslutades då Alexander I 1811 fattade sitt beslut om Viborgs läns förening med storfurstendömet.⁵

2. Eino Jutikkala & Erkki K. Osmonsalo, 'Vanha Suomi 1700-luvulla', *Suomen historian käsikirja I* (Porvoo 1949), s. 679.

3. Jutikkala & Osmonsalo, 'Vanha Suomi 1700-luvulla', s. 686–687.

4. Eino Jutikkala, *Suomen talonpojan historia* (Helsinki 1958), s. 391–401.

5. Erkki K. Osmonsalo, 'Itsevaltiuden kausi', *Suomen historian käsikirja II* (Porvoo 1949), s. 73–76. Om Gamla Finlands förening med storfurstendömet, se Kari Tarkiainen, 'Luonnollisten rajojen oppi ja David Alopaeuksen osuus Suomen suuriruhtinaskunnan rajojen synnyssä', *HAik* 2009:2, s. 397–400. Jyrki Paaskoski, 'Miksi Vanha Suomi yhdistettiin Suomen suuriruhtinaskuntaan', *HAik* 2010:3, s. 355–363; Matti Klinge, 'Haminan rauha ja Viipurin läänin yhdistäminen', *HAik* 2010:3, s. 490–493; Yrjö Kaukiainen, 'Viipurin lääni palaa Suomeen – Suomi tulee Viipurin lääniin', *Autonomisen Suomen rajamaa*, Yrjö Kaukiainen, Risto Marjamaa & Jouko Nurmiainen, *Viipurin läänin historia V* (Keuruu 2014), s. 12–17.

Denna uppfattning återkom också senare. Aulis J. Alanen, professor i historia vid Socialhögskolan (numera Tammerfors universitet), utgav två volymer om Finlands 1700-talshistoria, *Suomen historia vapauden ajalla* (1963) och *Suomen historia kustavilaisella ajalla* (1964). Han betonade å ena sidan donatoriernas snikenhet och fogdarnas godtycke, å andra sidan förvaltningens och rättsväsendets vacklan och obeslut-samhet när det gällde att nå en lösning i donationsgodsfrågan. Den sociala spänningen på donationsgodsen ökade och ledde slutligen till våldsamer. Enligt Alanen förbjöds donationsbönderna 1783 att flytta från sina gods, vilket innebar att en faktisk livegenskap tog form.⁶

När jag nu, nästan tjugo år senare, försöker bedöma min disputation och mottagandet av min avhandling kan jag redan tydligare förlägga vändpunkten rörande forskningen om Gamla Finland till åren i slutet av 1990-talet. I denna uppsats belyser jag bakgrunden och orsakerna till denna vändning, bedömer dess konsekvenser och öppnar nya perspektiv på forskningen. Som en startpunkt fungerar dåvarande historiska institutionen, en del av historisk-filologiska sektionen, vid Helsingfors universitet. Stämningarna och opinionerna vid denna institution under 1980-talet och i början av 1990-talet stod som bakgrund för min avhandling *pro gradu* och för min min doktorsavhandling.

Yrjö Blomstedt, Matthias Akiander och Historicus

Jag inledde mina studier i historia hösten 1984. Institutionens prefekt var Yrjö Blomstedt, professor i Finlands och Skandinavien historia och vanligen strängt upptagen. Blomstedt var också dekanus 1979–1987 och förblev ganska främmande för studenterna. Han företrädde den förvaltningsinriktade och inflytelserika professorselit som brukar kallas vetenskapens mandariner. De förenades av många upprivande kamper om tjänstetillsättningar, de förskansade sig i sina egna ställningar och de försvarade gamla strukturer. Blomstedt var ett gott exempel på denna typ av vetenskapsmandarin. De gav ett ansikte utåt åt Helsingfors universitet, åt de vetenskapliga samfunden, åt vetenskapspolitiken och åt de forskningsfinansierande fonderna.⁷

6. Aulis J. Alanen, *Suomen historia vapaudenajalla*. *Suomen historia IX* (Porvoo 1963), s. 282–287. Aulis J. Alanen, *Suomen historia kustavilaisella ajalla*. *Suomen historia X* (Porvoo 1964), s. 629–635.

7. Jyrki Paaskoski, *Oppineiden yhteisö. Suomalainen Tiedekatemia 1908–2008* (Helsinki 2008), s. 245, 249, 280, 291, 308; Eino Jutikkala, 'Yrjö Blomstedt', *KB 1, Studia Biographica* 3:1 (Helsinki 2002), s. 692–693.

Mitt proseminarium i Finlands historia absolverade jag för den nyligen disputerade Oiva Turpeinen hösten 1988. Uppsatsämnet var böndernas resning i Salmis socken 1831 mot förhållandena på donationsgodsen och mordet på länsmannen Georg Neiglick i kolerakarantänen i Lehonnenä.⁸ Min far Aleksanteri Paaskoski (till år 1943 Pappi) och hans släkt härstammade från Salmis vid Ladogas norra kust och jag hade i någon mån ägnat mig åt släktforskning i de ortodoxa kyrkböckerna och läst lokalhistoriska verk om Salmis. Inom släkten levde också historien om hur min förfader donationsbonden Afanasei Kononov (f. omkr. 1777, d. 1846) hade haft en passiv roll i mordet; han hade varit åsyna vittne till misshandeln av länsmannen.

Snart framgick att det fanns ytterligare en ”Salmisbo” på min årskurs, filosofie studeranden Petri Mirala. Tillsammans började vi fördjupa oss i Salmis och särskilt i socknens donationsgods. Vi läste båda Ingwald Souranders *Salmin pitäjän vaiheita* (1937) och förundrade oss över författarens fördomsfulla inställning till donationsgodsen, särskilt till de ryska innehavarna och deras fogdar. Enligt Sourander hade bönderna utsatts för godtycke och storfurstendömet myndigheter hade inte vare sig kunnat eller velat göra något för att bistå dem. I texterna vimlade det av termer som ”förtryck”, ”godtycke” och ”motstånd”, som enligt vår uppfattning syftade på ofärdsåren i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Så småningom förstod vi att författarens närpå demoniserande antiryska inställning var ett uttryck för den andliga atmosfären i 1920–1930-talens vita Finland. För en student i slutet av 1980-talet kunde detta inte bli en fruktbar utgångspunkt för att förstå donationsgodsväsendet.⁹

År 1987 fick jag ett sommarvikariat vid Riksarkivet. Jag tjänstgjorde som vikarie för arkivmästarna och det hörde till mina uppgifter att effektuera forskarnas beställningar från de underjordiska arkivmagasinen. I gamla forskarsalens forskarbås nummer 42 satt

-
8. Jyrki Paaskoski, *Nimismies Yrjö Neiglickin murha Salmassa 31.8.1831 – oliko kyseessä koleramellakka vai lahjoitusmaakapina?* Proseminarieuppsats 3.5.1988, hos författaren.
9. Ingwald Sourander, *Salmin pitäjän vaiheita ja piirteitä Laatokan-Karjalasta* (Porvoo 1937), s. 110–130, 141–149. År 1998 skrev jag utgående från proseminariearbetet en artikel i en festskrift till Aarno Nirkko, Jyrki Paaskoski, 'Nimismies Yrjö Neiglickin murha Salmassa 31. elokuuta 1831', *AO Lisiä Historiaan* (Saarijärvi 1998), s. 123–135. Om den förändrade bilden av donationsgodsen, se Riikka Mylly, 'Salmi ja salmilaiset lahjoitusmaa-aikana', Jukka Kokkonen (toim.), *Rajoil da randamil, Salmi ja salmilaiset 1617–1948* (Saarijärvi 2015), s. 129–135.

den tankspridde och rörelsehämmade professor Yrjö Blomstedt. Han beställde bl.a. räkenskaperna för Älvsborgs andra lösen (1614–1619) och andra fogde- och länsräkenskaper. När jag levererade hans beställningar vågade jag omsider ställa frågor om fogderäkenskaperna och utbyta tankar om många andra av de handlingar han beställde fram.

I dessa diskussioner tangerade vi slutligen donationsgodsen i Gamla Finland, som Blomstedt betraktade som ett rent av strålande forskningsämne. Han frågade artigt om jag kunde ryska och tyska och klarade av att läsa kyrillisk skrift från 1700-talet. På den förra frågan svarade jag jakande, jag hade inlett studier i ryska redan i gymnasiet och fortsatt vid universitetet, tyska textkurser hade jag avlagt som extra språk vid universitetet. Svenskan var mitt bästa främmande språk, trots att jag hade läst engelska sedan tredje klassen i folkskolan. Min goda svenska härstammade från Åland där jag hade arbetat som dränggosse på landet 1980–1983 och från det svenskspråkiga förbandet Nylands Brigad där jag hade avtjänat min värnplikt 1983–1984.

På Blomstedts fråga om den kyrilliska skriften måste jag svara att jag inte visste, eftersom jag aldrig hållit sådana handlingar i min hand. Blomstedt uppmanade mig att bekanta mig med förteckningen över G. A. Dahls samling och Dirigerande Senatens aktförteckning och att leta reda på någon mapp i magasinet som behandlade t.ex. skattekonflikterna vid donationsgodset Taubila i Pyhäjärvi. Det var inte svårt att finna dylika rättsfall och inte bara från Taubila, utan det finns också rikligt med motsvarigheter från Rautus, Mola, Valkjärvi, Kivinebb, Kronoborg, Koitsanlahti, Salmis m.fl. En del av handlingarna var på ryska eller tyska och skriften verkade inte vara oskäligt svår att läsa. Ögat vande sig snabbt vid den kyrilliska skriften och intressanta rättsfall rörande donationsgodsen började öppna sig.

Diskussionerna i gamla forskarsalens forskarbås 42 fortsatte och en gång bad Blomstedt mig att besöka honom under mottagningstid i hans arbetsrum på institutionen i Heimolas hus, femte våningen. Professorns arbetsrum var fullt av böcker från golv till tak, porträtt av olika anfäder hängde på väggarna, papper och tidningar låg överallt i obestämda högar – som många säkert ännu minns. Blomstedt gav mig Matthias Akianders studie *Om donationerna i Viborgs län* från år 1864, som han själv inte längre ansåg sig behöva men antog att jag kunde

ha stor nytta av.¹⁰ Mitt seminariearbete om Dirigerande Senatens inställning till de rättsliga förhållandena på donationsgodsen i Viborgs ståthållarskap 1784–1796 behandlades på Blomstedts seminarium i Finlands och Skandinavien historia den 1 februari 1990.¹¹

Akianders undersökning öppnade ett fullständigt annorlunda perspektiv på donationsgodsens historia. Januariutskottet, som förberedde den kommande lantdagen i Helsingfors, hade år 1862 föreslagit att donationsgodsfrågan skulle lösas så, att man genom lantdagens beslut skulle bilda en fond för att lösa in donationsgodsen i den takt de kom till försäljning. Till stöd för dessa beslut föreslog senatorn J. V. Snellman i *Litteraturbladet* i mars 1863 att en oberoende undersökning skulle göras om donationernas jordbesittning och beskattningshistoria.¹²

Detta var den sociala och politiska bakgrunden för Akianders undersökning. Han var själv född i Gamla Finland, i Jäskis 1802. Han var väl insatt i donationsgodsens problematik och meddelade i förordet att hans målsättning var att framlägga en vederhäftig översikt av donationsgodsens historia, för att förbättra deras förhållanden och som stöd för ett positivt inlösningsbeslut på lantdagen. I den donationsgodsdebatt som svallade i pressen förbigick man helt och hållet förändringarna i den ryska jordbesittningens historia under 1700-talet, och debatten sträckte sig inte längre bakåt än till förhållandena vid 1800-talets ingång. I sin undersökning beaktade Akiander donationsväsendets uppkomst ända från 1700-talets början. Han jämförde den svenska och

-
10. Vid samma besök gav Blomstedt mig också Max Engmans doktorsavhandling *S:t Petersburg och Finland. Migration och influens 1703–1917*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 130 (Helsingfors 1983), som det enligt ”Blomma” lönade sig att studera grundligt. Som motprestation ville han veta om jag mot ersättning kunde bli hans forskningsassistent eller ”stödben”, som han gemytligt kallade mig. Under arbete hade han då Kansallis-Osake-Pankkis historia, första delen, och Republikens presidents kansli historia; jag accepterade erbjudandet utan vidare. Och även om jag inte förstod det då, blev jag samtidigt värvad som elev i hans privata forskarskola. Utredningarna berörde allt möjligt, jag minns åtminstone de svenska medeltidslagarna, Paasikivis verksamhet som ordförande för riksdagens kommitté för värnpliktslagen 1919–1920, hemmansklyvningar och tomtbildning i Krämertsskog i Helsingfors och många utredningar rörande personhistoria och genealogi. Min assistentjänstgöring fortgick till Blomstedts död i april 1994.
 11. Jyrki Paaskoski, *Hallitsevan Senaatin suhtautuminen lahjoitusmaiden oikeudellisiin oloihin Viipurin käskynhaltijakunnassa 1784–1796*. Seminariearbete 1.2.1990, hos författaren.
 12. J. V. Snellman, ’Om Donationerna i Wiborgs Län’, *Litteraturbladet*, nr 3, mars 1863, J. V. Snellman, *Samlade arbeten* XI.1 1862–1868 (Helsingfors 1998), s. 105–115. Kommentarer Jyrki Paaskoski, *Samlade arbeten* XI.2 1862–1868 (Helsingfors 1998), s. 1499–1501; Jyrki Paaskoski, ’Matthias Akiander ja Vanhan Suomen lahjoitusmaat’, *Musarum Minister, Studia in honorem Kari Tarkiainen*, toim. Raimo Pohjola (Tampere 1988), s. 81–92.

den ryska jordbesittningens och beskattningens historia och placerade in donationsgodsens historia i ett fält med växelverkan mellan en allt svagare svensk tradition och en uppåtgående, förstärkt rysk praxis.¹³

O. Hannikainen, som disputerade på en avhandling om förhållandena i Gamla Finland 1888, byggde på Akiander, men i den senare litteraturen om donationsgodsen från ofärdsåren förbigicks *Om donationerna* med korta omnämmanden. Också J. R. Danielson-Kalmari, som skrev mycket om Viborgs läns återförening (1890, 1911) och därmed också om donationsgodsfrågan, hänvisade till Akianders bok endast några gånger, i kritiska tongångar.¹⁴

Akiander försvann helt från forskarnas referenser på 1920- och 1930-talen, under en tid då ofärdsårens negativa bild av donationsgodsen ytterligare förstärktes genom det allmänna motståndet mot bolsjevikerna och Sovjetunionen. Donationsgodsforskningen i det vita Finland tog bönderna i försvar och ifrågasatte själva systemet. Forskningen påminde såtillvida om den marxistiska agrarhistorien i Sovjetunionen att man i den också i ett omvänt perspektiv intresserade sig för böndernas ökade skattebörd och godsherrarnas och fogdarnas godtycke, men inte för den adliga godsekonomens tillväxt och dess motiv. Inte heller intresserade man sig för den adliga godsekonomens villkor och alternativ eller för olika tolkningar av jordbesittningens och jordägoförhållandenas historia.

I de lokalhistoriska arbetena över de s.k. avträdde områdena som publicerades efter kriget återspeglades igen donationsgodsens elände mot den förlorade hembygden som bakgrund. Uppfattningarna om förtryck, donatoriernas och fogdarnas godtycke och våldshandlingarna mot bönderna blev en paradigmatiske utgångspunkt för det som skrevs om donationerna.¹⁵

Som forskare förhöll jag mig kritiskt till den finsknationella historieforskningen och dess bild av donationsgodsen. Därför sökte jag mig

13. Akiander, *Om donationerna*, s. iii–iv. Paaskoski, 'Matthias Akiander ja Vanhan Suomen lahjoitusmaat, s. 88–90. Beträffande diskussionen i *Helsingfors Dagblad*, se Lars-Folke Landgrén, *För frihet och framåtskridande. Helsingfors Dagblads etableringsskede*, SLS 591 (Helsingfors 1995), s. 229–239. Om Akiander, se Georg Luther, 'Akiander Matthias', *KB 1, Studia Biographica* 3:1 (Helsinki 2003), s. 190–192.

14. O. Hannikainen, *Vanhan Suomen eli Viipurin läänin oloista 18:lla vuosisadalla* (Helsinki 1888), s. 54–83, 132–154; J. R. Danielson-Kalmari, *Viipurin läänin palauttaminen muun Suomen yhteyteen* (Porvoo 1911), s. 16–28, 36–51, 75–82.

15. Paaskoski, *Vanhan Suomen lahjoitusmaat*, s. 12–13.

under mina senare studieår allt närmare de svenskspråkiga historiestuderandena vid Helsingfors universitet. Deras lärare, professor Matti Klinge och hans assistent Rainer Knapas, föreläste och undervisade om den nationella historieforskningens blinda fläckar, vilket i någon mån avvek från undervisningsmiljön på institutionens ”finska sida”. Båda lärarna behandlade Rysslands och Sovjetunionens betydelse i Finlands historia och uppmuntrade till en öppen inställning inför nya perspektiveringar. I den allmänna atmosfär som var rådande vid Historiska institutionen vid 1990-talets ingång erbjöd de svenskspråkiga studerandena för den som skulle skriva en pro gradu-avhandling om donationsgods en likasinnad gruppering där det var lätt och okomplikerat att utbyta tankar.¹⁶

Den svenska ämnesföreningen *Historicus* legendariska landskaps-
 exkursioner ”i österled” bidrog till att sammansvetsa gruppen. Den första resa jag deltog i gick hösten 1989 till Kymmenedalen där vi rörde oss under Rainer Knapas ledning med tyngdpunkten på just Gamla Finland, Åbofreden, Suvorovs befästningar, Svensksund o.s.v. Den andra företogs i maj 1994 tillsammans med Historiska föreningen vid Stockholms universitet till Kymmenedalen, Södra Karelen och Viborg. Som reselektyr hade deltagarna *Östra Finland – Det andra Finland*, nr 11 i *Historicus* skriftserie, där jag medverkade med en uppsats om donationsgodsen i Gamla Finland.¹⁷

Sovjetunionens sammanbrott och den internationella forskargruppen för Rysslands historia under 1700-talet

Efter sju års studier blev jag i juni 1991 filosofie kandidat vid Helsingfors universitets filosofiska fakultets historisk-filologiska sektion. I min pro gradu-avhandling *Lahjoitusmaatalonpoikien oikeudet Viipurin käskynhaltijakunnassa 1784–1796* (Donationsböndernas rättigheter i Viborgs ståthållarskap 1784–1796) granskade jag de faktorer som ledde till att

16. Till åren kring 1990 anslöt sig också jäsningen kring den finskspråkiga historiska ämnesföreningen *Kronos*, som i sin tur anknöt till en frammarsch av de s.k. nationella kretsarna. Vid den finskspråkiga ämnesföreningen *Kronos* fester infann sig bl.a. studenter iklädda svarta skjortor och blå slipsar, vilka beundrade 1930-talets fascisism och IKL:s ungdomsorganisation *Sinimustat* (De Blåsvarta); bland dem fanns den nuvarande sannfinländska försvarsministern Jussi Niinistö.

17. Jyrki Paaskoski, 'Donationsgodsväsendet i Gamla Finland och Storfurstendömet 1710–1917', Richard Palmgren, Kristina Ranki och Henrika Tandefelt (red.), *Östra Finland – Det andra Finland*, *Historicus* Skriftserie 11 (Helsingfors 1994), s. 33–49.

böndernas beskattning skärptes och dryftade varför alla donatarier inte höjde sina bönders skatter. I centrum stod det omstridda skattekontraktet på Taubila i Pyhäjärvi och böndernas olika former av motstånd samt en jämförelse mellan bilden i arkivkällorna och i forskningslitteraturen. I sammanfattningen konstaterade jag frejdigt:

I den tidigare finländska historiska forskningen har Gamla Finlands historia – särskilt donationsgodsen och förhållandena på godsen – blivit konkreta exempel på konflikter mellan Finland och Ryssland eller Sovjetunionen. På basis av denna undersökning har uppfattningen om donationsböndernas rättslösa ställning i Gamla Finland och särskilt i Viborgs ståthållarskap visat sig vara ensidig och tendentiös.¹⁸

Som avhandlingens granskare fungerade tf. professorn i Finlands och Skandinavien historia Ilkka Mäntylä och docent Eljas Orrman. På basis av deras utlåtanden och mognadsprovet fick jag vitsordet *magna cum laude*. Rainer Knapas, som följt avhandlingens slutskede på nära håll, överräckte vid min gradueringsfest ett ”stipendium”, som var avsett att uppmuntra mig till fortsatta studier: en 100 rubels bankosedel från 1910. På sedelns ena sida blickade kejsarinnan Katarina II på mig med ett misslynt ansiktsuttryck. Det fanns förvisso mycket att förbättra i min avhandling.

Året 1991 då jag blev filosofie kandidat medförde stora förändringar i Rysslands historia. Föregående år hade redan Estland, Lettland och Litauen förklarat sig självständiga och i juli 1991 valdes Boris Jeltsin till Rysslands president. I augusti försökte de konservativa ledda av Gennadij Janajev, Vladimir Krutjkov, Dmitrij Jazov och Boris Pugo, organiserade i den s.k. nödvärnskommittén, kapa makten i Moskva. Men armén och folket vägrade stöda de konservativas kupp försök. I oktober fattade Rysslands, Vitrysslands och Ukrainas ledare beslutet att upplösa Sovjetunionen. Den sovjetiska presidenten Michail Gorbatjov avgick formellt den 25 december 1991 och Ryssland övertog Sovjetunionens plats i FN:s säkerhetsråd. Det stora och mäktiga Sovjetunionen fanns inte längre.

Jag hade beslutat att fortsätta min studier och skrev ansökningar till olika fonder och sökte också en forskningsassistentur vid Finlands Akademi. Den regelbundna månadslönen och den fullständiga forsk-

18. Paaskoski, *Lahjoitusmaatalonpoikien oikeudet*, 1991, sammanfattning. Undersökningen kan lokaliserars i Kaisa-biblioteket med hjälp av HELKA-databasen. Den finns också i Riksarkivets bibliotek i forskarsalens öppna hyllor.

ningsfriheten gjorde befattningarna eftertraktade för alla. När jag formulerade min forskningsplan hösten 1991 följde jag i media Sovjetunionens dödsryckningar och undrade om det vid denna historiska vändpunkt alls fanns några utsikter för en undersökning om Gamla Finland där donationsgodsen kunde granskas från nya, ryska utgångspunkter. I den plan jag sände in till Akademinns kommission för kultur- och samhällsforskning motiverade jag min doktorsavhandling med en perspektivförändring för Gamla Finlands del, som till en väsentlig del skulle bestå av nya källor ur ryska arkiv rörande donationsgodsen, den ryska adelns jordbesittning och herrgårdsekonomi samt förändringarna i de samhälleliga och politiska relationerna mellan Finland och Ryssland.

Därtill ville jag studera den litteratur som getts ut om livegenskapen, herrgårdsekonomin och adeln i det gamla Ryssland och i Sovjetunionen. Jag meddelade att jag avsåg att ansluta mig till ett nätverk som leddes av professorn i rysk historia Anthony Cross vid Fitzwilliam College i Cambridge, professorn i rysk historia Lindsey Hughes vid School of Slavonic and East European Studies (SSEES) och professorn i slavisk filologi Maria de Salvo vid universitetet i Milano. Gruppen bestod av ett stort antal ryska, tyska, amerikanska, holländska och belgiska forskare som intresserade sig för Rysslands 1700-tal. Professor Hughes hade nyligen hållit en kurs i Rysslands 1700-talshistoria vid det dåvarande Renvall-institutet, där jag blivit bekant med henne. Till min överraskning och stora glädje utsåg kommissionen för kultur- och samhällsforskning vid Finlands Akademi mig till en befattning som forskningsassistent för perioden 1.8.1992–31.7.1995.

Jag insåg att assistenturen på tre år erbjöd mig en möjlighet att lyfta forskningen om Gamla Finland och om dess donationsgods ur dess snävt nationella frågeställningar. Jag inledde arbetet med det material om donationsgodsen som förvarades i Riksarkivet och i landsarkivet i S:t Michel innan jag övergick till de ryska arkiven i Viborg (LOGAV), S:t Petersburg (RGIA) och Moskva (RGADA). Samtidigt bekantade jag mig med de terminologiska förändringarna gällande rysk jordägo och jordbesittning (*vladenije*, *sobstvennost*) vid Slaviska samlingen i Helsingfors universitetsbibliotek (numera Nationalbiblioteket), studerade den ryska herrgårdsekonomin, livegenskapens särdrag och variationerna i böndernas skattepålagor (*obrok*, *barstjtstjina*) samt jämförde dem med tillämpningarna på donationsgodsen i Gamla Finland.

Studiet av donationsgodsens avvikande jordbesittning gav anledning till att undersöka de äldre svenska privilegierna och deras betydelse i Gamla Finland. I Viborgs kapitulationsfördrag 1710 och i fredsfördraget i Nystad 1721 rörande Viborgs provins, som administrativt omfattade också Kexholms-Karelen, specificerade den segrande makten ingenting annat än fri religionsutövning. Från andra hälften av 1720-talet visade källorna att man i området följde svenska beskattningsgrunder, lagar och förordningar samt att 1728 års skatterevison också stabiliserade donationsgodsens skatter på en fast nivå av svenskt ursprung som donatorierna inte kunde överskrida. På motsvarande sätt stadfästes svenska normer genom freden i Åbo, och först på 1770-talet ställdes rysk praxis så småningom i jämbredd med de svenska normerna och på 1780-talet framför dem.

Jag läste professor Osmo Jussilas undersökning *Maakunnasta valtioksi* (1987), där han granskade de privilegier som på 1700- och 1800-talen stadfästes för de icke-ryska områden som anslöts till det ryska kejsardömet (Gamla Finland, Livland, Estland, Kurland, Vitryssland och Polen) och kunde påvisa att denna praxis var mycket allmän. Vid samma tid åhörde jag professor Edward C. Thadens (University of Illinois) föreläsningar på universitetet. Thadens undersökning *Russia's Western Borderlands, 1710–1870* (1984) knöt Gamla Finland och storfurstendömet Finland till en större förändring av kejsardömet politik beträffande särrättigheter för de icke-ryska områdena.¹⁹

I en uppsats i *Historisk Tidskrift för Finland* 1993, ”Om privilegierna för Viborgs provins vid freden i Nystad 1721”, dryftade jag frågan ur rysk synvinkel. *HTF* hade sedan 1970-talet publicerat en mängd artiklar om Finlands och Rysslands gemensamma historia före 1917 samt meddelanden och referat från finländsk-ryska symposier. Till de flitigaste författarna av bidrag rörande Ryssland hörde den dåvarande redaktionssekreteraren Max Engman, Osmo Jussila, John Screen, Erkki Kuujo och Matti Klinge. Dels passade uppsatsen tidskriftens linje, dels underlättades min medverkan av kontakterna med den svenskspråkiga forskarmiljön. Privilegieartikeln väckte en viss positiv uppmärksamhet. Även responsen var i huvudsak positiv, vilket kom till synes i form av hänvisningar i olika inhemska publikationer och i några viktiga

19. Osmo Jussila, *Maakunnasta valtioksi, Suomen valtion synty* (Juva 1987), s. 20–33. Edward C. Thaden, *Russia's Western Borderlands 1710–1870* (Princeton N.J. 1984), s. 5–31.

och uppmuntrande diskussioner med bl.a. docent Eljas Orrman och doktor Robert Schweizer.²⁰

Den största uppmärksamheten bland mina inlägg om donationsgodsen fick dock det föredrag jag höll om den adliga jordbesittningen och böndernas ställning vid den femte internationella konferensen för rysk 1700-talshistoria i Gargnano vid Gardasjön i september 1994. Mitt föredrag publicerades i en artikelsamling som utkom två år senare. Jag deltog i en panel om livegenskapen som leddes av professor Roger Bartlett (SSEES). De andra föredragshållarna var professor Oleg Omeltjenko (Moskva), expert på 1700-talets rättshistoria och Paola Ferretti (Cambridge), som nyligen hade disputerat och talade om de uppfattningar om livegenskapen som framfördes av läraren Vasilij Malinovskij vid lyceet i Tsarskoje Selo. Den utdragna upplösningsprocessen av Gamla Finlands privilegierade ställning betraktad genom donationsgodsen väckte stort intresse just därför att det i praktiken inte på mer än 20 år hade publicerats några undersökningar rörande livegenskapen och herrgårdsekonomin i Ryssland. Donationsgodsen i Gamla Finland befann sig nu rätt långt från sin nationella kontext och kunde erbjuda jämförelsematerial för internationell forskning.²¹

Ett läsår i London

Efter tre år som forskningsassistent blev jag filosofie licentiat i maj 1995. Denna mellanexamen var inte längre obligatorisk, men jag hade mina skäl för att avlägga den. År 1995 framgick det att man hade beslutat avskaffa Akademiens separata forskningsassistenturer och överföra anslagen till Akademiprojektens disposition, eftersom dessa ansågs producera doktorer på ett effektivare sätt. Normalt hade forskningsassistenterna fått en förlängning på sin anställningsperiod, ifall de kunde visa för Akademiens kommissioner att forskarstudierna kommit igång på ett lovande sätt. Jag berövades dock denna möjlighet och eftersom jag inte hade anknytning till något av de forskningsteman som just då var på modet (medeltid, kriminalitet, uppror, familjestrukturer o.s.v.) föll grunden på sätt och vis bort för mina forskarstudier. För att foga

20. Jyrki Paaskoski, 'Om privilegierna för Viborgs provins vid freden i Nystad', *HTF* 1993, s. 361–388.

21. Jyrki Paaskoski, 'Noble Land-Holding and Serfdom in "Old Finland"', Maria di Salvo & Lindsay Hughes (eds), *A Window on Russia. Papers from V International Conference of the Study Group on Eighteenth-Century Russia Gargnano 1994*, s. 83–90.

ens någon lärd grad till min meritförteckning sammanställde jag en ny helhet av den inledande delen av doktorsavhandlingen, byggde upp en separat frågeställning och lämnade efter förhandsgranskning in manuskriptet som licentiatavhandling med titeln *Vanhan Suomen lahjoitusmaiden maanhallinta- ja omistusoikeus 1710–1812*. Granskarna, professor Heikki Ylikangas och docent Eljas Orrman, föreslog vitsordet *magna cum laude approbatur*, vilket sektionen godkände.²²

Vid konferensen i Italien hade jag frågat både professor Bartlett och professor Hughes om jag kunde slutföra min avhandling vid SSEES (numera en del av University College London) samt delta i institutets seminarier och annan undervisning ifall jag kunde utverka finansiering från Finland för ändamålet. Svaret var positivt och med deras rekommendationer ansökte jag om ett stipendium för ett akademiskt år vid SSEES, vilket också beviljades, från augusti 1995 till maj 1996.

Läsåret visade sig mycket viktigt för min avhandling, men också för utvecklingen av min forskaridentitet. Under åren efter Sovjetunionens fall var SSEES en internationell mötesplats för alla former av Rysslandsstudier. Där föreläste bland många andra ryska, tyska, amerikanska och italienska historiker, konsthistoriker, samhällsvetare och politologer. Flera gånger i veckan diskuterades föredrag av experter från olika områden. Speciellt minns jag nationalismforskningens stora namn, professorerna Anthony D. Smith och Miroslav Hroch, vilka drog fulla hus, samt SSEES egna professorer i rysk historia Geoffrey Hosking och Robert Service. Forskarna i Rysslands 1700-tal höll dessutom egna seminarier med ryska, tyska och amerikanska kolleger. Jag minns speciellt gästföreläsarna, professor Jevgeni Anisimov (S:t Petersburg), den då främste experten på Peter I:s och Elisabet I:s tid, och professor Aleksandr Kamenskij (Moskva), expert på Katarina II:s period.

Vid SSEES fanns också en liten akademisk ”finsk gemenskap”. Institutets direktor var A. J. Sjögren-forskaren professor Michael Branch och bibliotekets chef var doktor John Screen, vilka båda hade en finsk hustru och talade en perfekt finska. Till den här gruppen hörde för-

22. Jyrki Paaskoski, *Vanhan Suomen lahjoitusmaiden maanhallinta- ja omistusoikeus 1710–1811*, licentiatavhandling i Finlands och Skandinaviens historia vid Helsingfors universitet i maj 1995. Avhandlingen finns i Kaisabiblioteket och kan beställas via HELKA-databasen.

utom jag och min hustru dessutom direktorn för Finlands institut i London, doktor Henrik Stenius och hans hustru samt magister Hanna Smith och hennes man Jeremy Smith. I SSEES:s bibliotek kunde man då och då stöta på kolleger från Helsingfors, såsom professorn i rysk historia Timo Vihavainen.

Under mina diskussioner med 1700-talshistorikerna fick jag ett viktigt råd. Enhälligt uppmanade de amerikanska, tyska och engelska kollegerna mig att omsorgsfullt läsa de sovjetiska forskarnas undersökningar särskilt från tiden efter kriget. Bakom den marxistiska apparaten dolde sig för det mesta ett gediget arkivarbete, som ofta var till oerhörd nytta för forskare i väst. Detta berodde på att västeuropeiska och amerikanska forskare inte hade möjlighet att arbeta i de ryska arkiven på samma sätt som de lokala kollegerna som i lugn och ro kunde forska året om. Av denna orsak började jag gå igenom SSEES:s bibliotek noggrannare och fann också några för mitt eget arbete ytterst nyttiga undersökningar. Särskilt vill jag nämna Jekaterina Indova och Irina Bobovitj, som också besökte Finland och vars artikel om donationsgodsen i Gamla Finland publicerades i *HTF*:s temanummer om Gamla Finland 1982. På detta sätt upptäckte jag också Juhan Kahk, professor vid den Sovjet-estniska vetenskapsakademien, och hans viktiga produktion om den estniska herrgårdsekonomin och bönderna.²³

”Doppeladlerkunde”

Under mitt läsår i London skrev jag den första versionen av min avhandling och finslipade den hösten 1996 och vintern 1997. Under min period som forskningsassistent vid Finlands Akademi hade jag vid en sammankomst på Renvall-institutet blivit bekant med Hannes Sihvo, professor i inhemsk litteratur vid universitetet i Joensuu. Han fattade intresse för mitt avhandlingsarbete och höll regelbundet kontakt. Han var också viceordförande för Stiftelsen för främjande av karelsk kultur, Karjalaisen Kulttuurin edistämissäätiö (KKES) och uttryckligen han verkade för att stiftelsen tilldelade mig ett stipendium för att slutföra

23. Jekaterina Indova, *Krepostnoje chozjaistvo v načale XIX veka po materialam vottjinnaja archiva Vorontsovyh* (Moskva 1955); Irina Bobovitj, 'Donationsgodsen i Gamla Finland fram till mitten av 1800-talet', *HTF* 1982:1, s. 32–47; Juhan Kahk, *Peasant and Lord in the Process of Transition from Feudalism to Capitalism in the Baltics (an Attempt of Interdisciplinary History)* (Tallinn 1982) och Kahks avsnitt av *Eesti Talurahva ajalugu I* (Tallinn 1992).

avhandlingen. Sihvos stöd var också kollegialt sett viktigt; han hade snabbt insett den stora paradigmatiska förändring som min avhandling innebar, potentiellt för all forskning som berörde Karelen. Därför borde en finansär som KKES stöda mitt arbete på ett synligt sätt. I det här skedet fattade jag inte själv stipendiets yttersta vetenskapliga motiv, men det framgick klart i senare diskussioner.

När avhandlingen redan befann sig på slutrakan upptäckte jag att den tidsgräns jag hade valt inte fungerade med tanke på undersökningens frågeställning. Året 1811/1812 då Gamla Finland förenades med storfurstendömet innebar ingen väsentlig förändring för donationsgodsen, även om föreningens pådrivare Gustaf Mauritz Armfelt och ordföranden för Viborgs läns organisationskommitté, den nye landshövdingen Carl Johan Stjernvall, såg saken ur detta perspektiv. Efter en del överväganden placerades slutpunkten naturligt till år 1826, då den av generalguvernör A. A. Zakrevskij ledda donationsgodskommittén avgav sitt betänkande. Kommittén föreslog att äganderätten till jorden skulle överföras till donatorierna och att bönderna skulle få behålla sin personliga frihet, men som arrendatorer, d.v.s. landbönder. Senaten och den nya kejsaren Nikolaj I accepterade kommitténs ståndpunkt och en förordning med detta innehåll utfärdades 13/25.11.1826.²⁴

Jag bad några kolleger – Rainer Knapas, Eljas Orrman, Max Engman, Antti Kujala och Yrjö Kaukiainen bland dem – läsa manuskriptet i sin helhet eller delar av det innan jag lämnade in arbetet till fakulteten. Den mest kritiska responsen fick jag av professor Kaukiainen som hoppades att jag skulle utöka analyserna av skattekonflikterna och i motsvarande grad förkorta jämförelserna med den ryska herrgårdsekonomin. Dessutom förutsatte han att jag skulle sammanställa en bilaga med uppgifter om donationsgodsen sockenvis. Detta var utan tvivel ett gott förslag, som kom att förbättra avhandlingens framtida användbarhet.

Professorn i Finlands och Skandinavien historia Heikki Ylikangas hade 1996 utnämnts till forskarprofessor vid Finlands Akademi och deltog inte i avhandlingens förhandsgranskningsprocess. Tjänsten handhades av docenten Markku Kuisma. Enligt hans beredning utsåg fakulteten professorerna Max Engman (Åbo Akademi) och Yrjö Kaukiainen (Helsingfors universitet) till förhandsgranskare. Båda granskarna förordade tryckningstillstånd. Till opponent kallades direktören för Vasa

24. Paaskoski, *Vanhan Suomen lahjoitusmaat*, s. 264–272.

landskapsarkiv, docent Eljas Orrman (Helsingfors universitet). Till kustos förordnades tf professor Kuisma.

Disputationen räckte drygt två timmar och förflöt i huvudbyggnadens auditorium XII under behandlingen av opponentens skarpa och på väsentligheter koncentrerade frågor. Orrman var särskilt intresserad av den ryska jordbesittningens begrepp och deras tillämpning i ett privilegierat område som Gamla Finland. Dessutom berömde han mig för en multidimensionell jämförelse av begreppet livegenskap. Mindre hann vi diskutera orsakerna till böndernas skärpta beskattning, även om donatoriernas försvagade sociala ställning och vinstmotiv som en av de mest centrala orsakerna var föremål för opponentens intresse. Några extra opponenter anmälde sig inte och kustos avslutade disputationen.

I auditoriets andra bänkrad satt akademiker Jutikkala och professor Tuomo Polvinen, på tredje raden professorerna Engman, Kaukiainen och Seppo Zetterberg samt Ohto Manninen som lätt försenad skyndade in från en annan samtidig disputation. Längre bak i salen kunde jag urskilja docenterna Antti Kujala, Kari Selén och Veli-Matti Autio, licentiat Rainer Knapas och min historielärare, magister Markku Rantasalmi från Alberga gymnasium i Esbo. Bland publiken fanns talrika studenter på olika nivåer, andra vänner och naturligtvis släktingar. Fakulteten fastslog vitsordet *eximia cum laude approbatur*.

Recensionerna av avhandlingen var positiva. Opponenten Orrmans grundliga bedömning i *HTF* följde disputationstillfallets uppläggning. Han fäste särskild uppmärksamhet vid den omfattande användningen av arkivmaterial, från Dirigerande Senaten och akterna från Justitiekollegiet för Liv-, Est- och Finländska ärenden samt från ståt-hållarskapstidens kriminal- och civiltribunaler, som egentligen första gången i större utsträckning lyftes fram i finländsk forskning. Dessutom ansåg Orrman att det var viktigt att jag hade stött mig på den ryska jordbesittningsterminologin, som Matthias Akiander i tiden hade lyft fram, likaså var det förtjänstfullt att referera till ryska historiker och rättshistoriker från tiden före 1917. Den som läste recensionen grundligt kunde ana sig till att en viktig förändring pågick i själva grunderna för forskningen rörande Gamla Finland. Området och dess historiska särdrag måste knytas till den tidigare svenska kontexten, men dessutom fastare till de processer som pågick i det ryska kejsardömet. Opponenten framförde också kritik på några punkter, för bristande kunskap om svensk jordbesittningsterminologi och några

missförstådda källor, men det allmänna omdömet var berömmande. Slutligen konstaterade Orrman:

Jyrki Paaskoski [har] på flera punkter övertygande reviderat synen på donationsbönderas ställning i Gamla Finland samt lyft fram spänningen mellan rysk och svensk lag och rättstradition i den nya rikshuvudstaden S:t Petersburgs omedelbara närhet.²⁵

Max Engman publicerade följande år utifrån sitt granskarutlåtande en lång recension i *Finsk Tidskrift* där utgångspunkten var den förändring som ägde rum i forskningen om Gamla Finland från en snävt nationell infallsvinkel i riktning mot ett perspektiv som beaktade också det ryska kejsardömetns multidimensionalitet. För att betona att imperier fungerar enligt sin egen logik kallade han detta i hundra år försummade perspektiv för ”Doppeladlerkunde”, som tog fasta på studier av kejsardömenas uppbyggnad och logik. Enligt Engman var min avhandling välkommen, därför att donationsgodsens historia och forskningen rörande Gamla Finland i allmänhet redan i decennier hade väntat på en uttömmande och modern behandling, som skulle nedmontera ofärdsårens nationella tolkning, där en systematisk diskriminerande behandling av bönderna och österländskt godtycke hade varit stående inslag. Engman fäste uppmärksamhet vid min iakttagelse hur svenska rättstraditioner och normer överlappade rysk praxis och hur de senare slutligen hade fått övertaget och vad som blev följden av detta. När man jämför de två recensionerna kan man se att Orrman inte lade så stor vikt vid kritiken av den nationella historieforskningen, medan Engman fäste betydligt större uppmärksamhet vid denna aspekt.²⁶

Min andra förhandsgranskare publicerade sin recension i *Historiallinen Aikakauskirja* 1998:4. Yrjö Kaukainen konstaterade att avhandlingen ”var den viktigaste undersökningen som publicerats rörande Gamla Finland efter andra världskriget”. Genom att förankra sin undersökning i en rysk kontext hade respondenten lyckats nedmontera de nationella uppfattningarna om donationsgodsens historia. Kaukainen accepterade dock inte min tolkning att jag var den enda eller den första som krossade de nationella myterna. Även om han inte i sin recension nämnde vem som var mina föregångare, kan man anta att han fram-

25. Eljas Orrman, 'En nytolkning av donationsböndernas situation i Gamla Finland', *HTF* 1998:1, s. 162–168, cit. 168.

26. Max Engman, 'Jordägo och mångfald i Gamla Finland', *FT* 1998:2, s. 104–112.

för allt avsåg sin egen forskning och eventuellt även professor Raimo Rantas produktion rörande Gamla Finland. Deras arbeten tog enligt min uppfattning inte tydligt avstånd från den äldre nationella skolans uppfattning om förtryck av donationsbönderna och det inbyggda ryska godtycket. Kaukiainen ansåg också att motsättningen mellan den gamla och den nya forskningen hade lyfts fram alltför mycket, även om han antog att det kunde röra sig om några lapsusar i formuleringar.²⁷

Bland andra recensioner är det i detta sammanhang skäl att nämna doktor Frank Neseemanns i *Nordost-Archiv* 2001 där han ansåg att respondenten ”hat sich wohl endgültig als führender ’Alt-Finnland’-Spezialist in der historischen Forschung der Gegenwart hervorgetan” och konstaterade att avhandlingen var ett standardverk, som man inte kunde ”auf längere Zeit hinaus ignorieren”. Neseemann fäste sig – liksom även Orrman och Engman – vid hur den svenska traditionen försvagades i slutet av 1700-talet samtidigt som den ryska praxisen förstärktes och vid konsekvenserna av denna utveckling. Men Neseemanns allmänna perspektiv var det mest överraskande: han granskade donationsgodsen uttryckligen ur Petersburgs och den ryska adelns perspektiv och betraktade en tillspetsning av jordbesittningsproblemet som oundviklig. Han fäste ingen uppmärksamhet vid de tidigare finska donationsgodsforskarnas nationella tolkningar från tiden kring 1900 och vid vikten av att kullkasta dem. Han såg donationsgodsfrågan som en rent politisk, juridisk och socio-ekonomisk konflikt. De nationella tolkningarna öppnade sig inte för en tysk forskare eller intresserade helt enkelt inte honom.²⁸

Paradigmet

Först många år efter min disputation försökte jag närmare bedöma vilka faktorer som hade fått mig att kritisera den nationella tolkningen av donationsgodsen och varför det ryska perspektivet hade fått en så stor roll i min egen produktion. Till en början tänkte jag mig att Sovjetunionens upplösning hade varit det mest avgörande för mig, och att de friare vindar som nu blåste i den finländska östforskningen också skulle ha påverkat mina studier rörande Gamla Finland. På sätt

27. Yrjö Kaukiainen, ’Uusi peruskartoitus Vanhan Suomen lahjoitusmaista’, *HAik* 1998:4, s. 358–359, cit. 359.

28. Frank Neseemann, ’Die Donationsländereien des Alten Finnland 1710–1826’, *Zeitschrift für Regionalgeschichte. Osteuropaforschung in der nordeuropäischen Historiographie* NF Bd IX/2000 H. 1 (Lüneburg 2001), s. 286–291.

och vis var detta helt riktigt: de baltiska staternas självständighet och Sovjetunionens fall öppnade arkiven på allvar också för finländska forskare och möjliggjorde anläggandet av bredare perspektiv. Också jag fick tack vare det vetenskaplig-tekniska utbytesprogrammet tillgång till Leningrads oblastarkiv (LOGAV) i Viborg, Ryska historiska arkivet i S:t Petersburg (RGIA) och Arkivet för Gamla Handlingar (RGADA) i Moskva.

Frågan var emellertid inte fullt så enkel. En omvärdering av den nationella historieforskningen hade inletts i Finland redan på 1960-talet då Keijo Korhonen disputerade på en avhandling om Kommittén för finska ärenden (1963) och Osmo Jussila på tolkningen av Finlands grundlagar (1969). Den centrala målsättningen var att granska hur ryssarna förhållit sig till storfurstendömet Finlands förvaltning och grundlagar. Såväl Korhonen som Jussila, men också Päiviö Tommilas avhandling om Finlands ställning i den europeiska stormaktspolitiken 1809–1815 (1962), hade på många punkter ifrågasatt det nationella paradigmet.

Av någon anledning hade forskarna i Finland på 1960-talet inte intresserat sig för Gamla Finland och dess donationsgods, även om just denna fråga var präglad av ofärdsårens antiryska stämningar. I ofärdsårens undersökningar betraktades Gamla Finland som ett exempel på vart en infiltrering av rysk praxis och ryska normer så småningom skulle leda också i storfurstendömet Finland. Detta skulle motarbetas med alla medel. Det passiva motståndet fann en förebild i donationsbönderna, som stödde sig på svensk rätt och tradition och systematiskt klagade vid rättsinstanserna över de oförrätter de hade blivit föremål för. Den ryska förvaltnings- och justitieapparaten präglades av oföretsägbarhet och godtycke, som sedan kom till uttryck i ökade sociala spänningar på donationsgodsen.²⁹

Då jag i min pro gradu-avhandling klart tog avstånd från de nationella tolkningarna rörande Gamla Finland kom jag i själva verket att ta upp det sista orörda området i den omvärdering som hade inletts på 1960-talet. En systematisk genomgång av samtida källor avslöjade att tjänstemännen och juristerna vid såväl Dirigerande Senaten som Justitiekollegiet för Liv-, Est- och Finländska ärenden var synnerligen väl bevandrade i donationsgodsens komplexa jordnatur. Samtidigt sökte donatorierna och deras juridiska rådgivare luckor och brister i

29. Paaskoski, *Vanhan Suomen lahjoitusmaat*, s. 15–16.

de svenska normerna och den svenska praxisen till stöd för att motivera en oinskränkt jordbesittning. På motsvarande sätt sökte bönderna och deras rådgivare stöd i svensk rätt och i tidigare, på 1720-talet fattade beslut för sina krav på en lindrigare beskattning. ”Godtycke” och ”förtryck” ingick inte i denna typ av konstellationer.

Donationsgodsforskningens paradigmskifte kan säkerligen också till en del förklaras genom socialhistoriens frammarsch på 1970-talet. Den styrde forskarna till att betrakta det finländska samhället på ett helt nytt sätt; som exempel kan nämnas Max Engmans avhandling om Petersburgsfinländarna på 1700- och 1800-talen (1983), Panu Pulmas om fattigvården i frihetstidens Finland (1985) eller Pertti Haapalas om uppkomsten av industriarbetarklassen i Tammerfors (1986). Tillämpad på donationsgodspromatiken erbjöd den ”nya socialhistorien” en möjlighet att se donationsbönderna som lantbrukare eller förbönder i skuggan av den växande metropolen S:t Petersburg; de ägnade inte all sin tid åt en evig nationalitetskamp mot de ryska donatorierna.

I den fjärde delen av av Viborgs läns historia, *Vanhan Suomen aika* (2013) skrev jag tillsammans med Rainer Knapas en introduktion där vi påminde läsarna om de viktigaste bakgrundsfaktorerna i Gamla Finlands historia. S:t Petersburgs grundläggning 1703 och dess mångfacetterade politiska, strategiska och ekonomiska inflytande måste framhållas, liksom den försvagade svenska traditionens samexistens med rysk praxis. Vi framhöll att utgångspunkten för historieforskning rörande Gamla Finland måste vara en mångfacetterad Rysslandsbild, där mångkulturalitet och mångnationalitet är givna, grundläggande faktorer. Epokens helhetsbild präglades trots detta av kontinuitet och förändring. Därför fick Gamla Finlands historia inte granskas enbart utgående från ett västligt svenskt perspektiv, kejsardömetets kontext och synvinkel måste ovillkorligen beaktas. Om man beträffande Gamla Finland förkastade det ryska perspektivet skulle forskningen stagnera och förbli oförmögen till nya tolkningar.³⁰

På 2010-talet var det vetenskapliga paradigmskiftet gällande Gamla Finland ett obestridligt faktum. En ny forskargeneration, som omfattar bl.a. fil.lic. Riikka Myllys (Östra Finlands universitet), fil.dr Antti

30. Rainer Knapas & Jyrki Paaskoski, 'Vanha Suomi, Viipurin lääni ja Venäjä', Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen (toim.), *Vanhan Suomen aika. Viipurin läänin historia IV* (Keuruu 2013), s. 12–15.

Räihä (Jyväskylän universitet), fil.dr Ulla Ijäs (Åbo universitet) och teol. dr Ville Vauhkonen (Helsingfors universitet), betraktar min avhandling om donationsgodsen som en av de allra viktigaste inspirationskällorna och exempen för sina egna avhandlingar, artiklar och föredrag.³¹

Också ryska forskare har visat intresse för Gamla Finlands sär­ rättigheter, dess förvaltning och för donationsgodsen. De ryska kol­ legerna har haft en något diffus uppfattning om hur ett administrativt särområde som Gamla Finland egentligen fungerade och därför kom­ mer jag inom en nära framtid att publicera en längre uppsats på ryska om Gamla Finlands svenska privilegier och rysk praxis. Min uppsats om donationsgodsen i *Russkij Sbornik* (Moskva 2015) ger också ryska forskare ett perspektiv på förvaltningen i ett av kejsardömet västliga icke-ryska privilegierade områden.³²

Denna uppsats kan lämpligen avslutas där den inleddes, d.v.s. med min disputation. Efter disputationen ställde jag mig i korridoren för att på sedvanligt sätt ta emot lyckönskningar. Först kom akademiker Jutikkala, som skärskådade mig med sina stål­ blå ögon, gratulerade till en fin disputation och en viktig avhandling. Kön bakom akademikern växte, men Jutikkala visade inte det minsta tecken på att förflytta sig framåt. Han hade ännu ett angeläget ärende: han uttryckte ett önske­ mål att jag skulle fortsätta mina undersökningar rörande donations­ godsen och bad mig alldeles särskilt skriva en andra monografi om donationsgodsens inlösning, som pågick ända till 1920-talet. Jag lovade naturligtvis, varefter Jutikkala släppte min hand och stegade vidare. Katarina II, avporträtterad i rysk nationell kvinno­ dräkt på avhand­ lingens pärm, log förnöjt.

-
31. Riikka Myllys, *Salmin kapina 1831. Kapinan taustat ja vaikutukset Salmin talonpoikais­ yhteisöön Fedul ja Sergei Gromovin lahjoitusmaakaudella*, licentiatavhandling, Joensuu universitet, humanistiska fakulteten, oktober 2005, s. 25–26; Pia Einonen, Antti Räihä & Marko Tikka, 'Kapinointi, separatismi ja vastarinnan legitimitetti', Petri Karonen & Antti Räihä (toim.), *Instituutioiden muotoutuminen. Suomalaisten historiakuva Oma Maa-kirjasarjassa 1900–1960*, Historiallisia Tutkimuksia 267 (Vantaa 2014), s. 320–322; Ulla Ijäs, *Talo, kartano, puutarha. Kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kulutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa*, Turun yliopiston julkaisuja C:402 och särskilt hennes tal vid doktorsmiddagen 6.6.2015; Ville Vauhkonen, *Kohti kirjan oppia. Vanhan Suomen talonpoikien kirjallistuminen Ruotsin kuningaskunnan ja Venäjän keisarikunnan luterilaisuden risteytymässä 1721–1811* (Helsinki 2016), s. 40.
32. Jyrki Paaskoski, 'Zalovannyje zemli na territorii Staroj Finljandii, 1710–1812', *Russkij Sbornik XVII*, Finljandija i Rossija (Moskva 2015) s. 85–112. Under utgivning 2017: Jyrki Paaskoski, 'Staraja Finljandija i Rossijskaja imperija v period 1710–1812 gg.'